

Цей безперервний процес є одним з основних засобів збагачення рідної мови, який завжди викликає живий інтерес дослідників-мовознавців і який завжди буде в полі їх зору. І на закінчення хотілось би нагадати слова видатного українського мовознавця Л. А. Булаховського, який підкреслював: «...перша-ліпша жива людська мова таїть у собі можливості безмежного розвитку і скеровуючись на вимоги життя з раз у раз вищими його потребами може всебічно удосконалитись і ставати при сприятливих для цього умовах способом як засвоєння найвищих здобутків культури від інших народів, що вже встигли далеко просунутись уперед, так і плідно працювати на рідному ґрунті для забезпечення своїх носіїв високими духовними цінностями» [2, с. 128].

Бібліографія

1. Астаніна Н. А. Нові англомовні запозичення як один із засобів створення мовної картини світу мови-реципієнта («Нова Філологія». – Запоріжжя: ЗДУ, 2003. – С. 146.
2. Булаховський Л. А. Вибрані праці в п'яти томах. Т. 1. – К.: Наукова думка, 1975. – С. 128.
3. Кислюк Л. П. Словотвірний потенціал запозичень у сучасній українській літературній мові. Автореф. канд. філолог. наук. – К., 2000. – С. 11.
4. Манакин В. Н. Сопоставительная лексикология. – К.: Знання, 2004. – С. 7.
5. Семенов О. А. Язык эпохи и его отражение в сатирико-юмористическом тексте. – Кировоград, 2001. – С. 28.
6. Фигурнов В. Э. IBM PC для пользователя. – М.: Инфра М, 1996. – 432 с.
7. Nokia. Руководство пользователя.
8. Amstrad Personal Computer. User Instructions.

Словники

1. Булько А. Н. ССИС – современный словарь иностранных слов. – М.: Мартин 2004, 846 с.
2. Даль В. В. Толковый словарь живого великорусского языка. Т.1-4. – М.: Русский язык, 1981-1982
3. Дорот В. Л., Новиков Ф. А. Толковый словарь современной компьютерной лексики. С-П. БХВ –Петербург, 2004, 604с.
4. НТСУМ – Новый тлумачний словник української мови: в 4-ьох томах. Укладачі: Яременко В. В., Сліпушко О. М. – К.: Аконті, 1999.
5. СІС – Словник іншомовних слів. Укладачі: Морозов С. М., Шкарапута Л. М. – К.: Наукова думка, 2000. – 680 с.
6. Ожегов С. И. Словарь русского языка. Издание 15, стереотипное. – М.: Русский язык, 1984. – 816с.
7. СУМ – Словник української мови: в 11-ти томах. – К.: Наукова думка, 1970-1980.
8. Комп'ютерний словник. Київ, «Україна», 1997 р.
9. Webster's New Dictionary, Third College Edition, New York, Simon & Schuster, Inc. 1988.

Вікторіна О. М.

СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НОМІНАЦІЙ НА ПОЗНАЧЕННЯ ІНФЕКЦІЙНИХ КИШКОВИХ ХВОРОБ (НА МАТЕРІАЛІ ГОВІРОК КІРОВОГРАДЩИНИ)

Лексика народної медицини уже була предметом дослідження мовознавців. Досить детально з різних аспектів проаналізовані відповідні тематичні групи у говірках Прикарпаття [2; 3; 4; 5], Полісся [10; 11], Миколаївщини [1]. У говірковій системі Кіровоградщини досліджена лише географічна термінологія [8]. Тому мета пропонованої роботи – лексико-семантичний аналіз назв на позначення інфекційних кишкових хвороб. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) в обраній тематичній групі виокремити семему; 2) виявити кількісний склад репрезентантів семем; 3) визначити ареали поширення цих репрезентантів на досліджуваній території; 4) простежити наявність чи відсутність їх у літературній мові та інших діалектах української мови; 5) проаналізувати спільні й відмінні ознаки в семантиці зібраних слів та їхніх відповідників у літературній мові. Предметом дослідження є 50 лексичних та аналітичних номінацій, зафіксованих у говірках Кіровоградщини. З погляду протікання захворювання, локалізації виокремлено 4 семему, які подано в алфавітному порядку: 1) дизентерія; 2) жовтуха; 3) тиф; 4) холера.

Семема «дизентерія»

На досліджуваній території ця семема репрезентована 7-ма лексичними та 13-ма аналітичними назвами. Найпоширенішою є *дизентерія* і фонетичний дублет *дідентерія* [7, с. 102, с. 104]. Термін літературний, поданий у словниках із загальним значенням «інфекційна хвороба людини, що характеризується ознаками інтоксикації організму, переважним функціональним і морфологічним ураженням товстої кишки» [15 II, с. 274; 17, с. 216; 16, с. 107; 6, с. 221], що в цілому збігається з названим респондентами. Слово походить від грец. *δυσεντερία* – розлад кишечника [13, с. 168; 14, с. 357].

Фонетичні дублети лексеми *дизентерія* мають такі ареали: *дезентерія* (67*, 79, 74, 4, 72, 70, 20, 12); *дизентерія* (4, 26, 29, 13, 10, 17, 79, 62); *дезентерія* (81, 73, 89, 59, 50); *дизентерія* (13); *дизінтерія* (31) [7, с. 100, с. 101, с. 102, с. 104];

На всій території, але дещо рідше, трапляється семантично прозора бінарна назва *кривава срачка* [7, с. 185].

Порівняно широкі ареали мають аналітичні назви, які деталізують характер ураження: *кривавий понос* (66, 45, 40, 30, 60, 1, 58, 38, 44, 83, 6); *кривавий понос* (75, 21, 43, 46, 53, 32, 37, 77, 38); *пронесло з кров'ю* (63, 25, 56, 24, 86, 57, 47, 60, 37, 77); *понос з кров'ю* (63, 5, 47, 30, 78, 57, 43, 9, 2) [7, с. 185, с. 186, с. 325, с. 304];

Лише в окремих населених пунктах представлені описові номінації: *тяжкий понос* (76, 21, 8, 42); *не простий понос/а отой з кров'ю* (53); *такá страшина срачка/прямо з кров'ю* (18, 11); *з грязних рук* (46, 65); *такá дристучка/що не вспіваети і добігатъ* (87); *такá срачка/що без врачá не вилічиши* (67); *вже нема чим/а все одно бігаеш* (18); *скоро й кишки повлізять* (88) [7, с. 48, с. 146, с. 240, с. 358, с. 377, с. 378, с. 390]. Вони вказують на характерні ознаки хвороби, тяжкість перебігу та називають можливі причини захворювання. Описова назва *з грязних рук* функціонує на досліджуваній території ще зі значенням «епідемія».

Назви і дублети *дизентерія*, *дизентерія*, *дезентерія*, *кривавий понос*, *кривавий понос* не є вузько локальними, вони вживаються і в інших регіонах [1, с. 112; 11, с. 47-48].

Семема «жовтуха»

Семема «жовтуха» передається 19-ма номінаціями. Найбільш поширеними на досліджуваній території є назви і дублети *гепатит*, *гипатит*, *жовтуха*, *жилтуха*, *боткіна*, *болезнь Боткіна* [7, с. 35, с. 38, с. 82, с. 84, с. 116, с. 117]. Терміни *гепатит* і *жовтуха* – загальномедичні. Словники дають їм такі тлумачення: *гепатит* – «загальне позначення гострих та хронічних запальних захворювань печінки різної етіології» [17, с. 159; 9, с. 261;

14, с. 264]; *жовтуха* – «набуття шкірою, слизовими оболонками, білками очей жовтого кольору внаслідок відкладення у тканинах жовчного пігменту, який утворюється в печінці» [15 II, с. 542; 12, с. 203]. Значення літературних термінів певною мірою відрізняються від локальних. У деяких населених пунктах респонденти називають *гепатитом* захворювання печінки як інфекційного, так і неінфекційного характеру. Назва *жовтуха* вживається на Кіровоградщині зі значенням «запальне захворювання печінки інфекційного характеру».

Окрему мікрогрупу становлять лексеми та дублети, утворені від адектива *жовтий*. Вони мають такі ареали: *жолтуха* (69, 38, 32, 80, 7, 23, 85, 61, 78, 57); *желтуха* (36, 39, 69, 38, 32, 7, 84); *жовтушина* (64, 85, 87, 23); *желтея* (55, 64, 61); *жолтеніца* (51, 21); *желтеніца* (20, 21); *желтянка* (36); *жовтяниця* (26) [7, с. 115, с. 116, с. 118]. Останній термін з декількома значеннями вживається у літературній мові: 1. «Жовте забарвлення шкіри через підвищене нагромадження жовчного пігменту в крові та тканинах тіла»; 2. «Трав'яниста весняна рослина родини ломикаменевих, що цвіте жовтим або зеленкуватими квітками» [15 II, с. 542; 6, с. 277].

Порівняно поширеною у центральних і східних районах Кіровоградщини є назва *бóткіно* (11, 3; 19, 25, 27, 35, 41) [7, с. 38].

Наступні дублети мають такі ареали: *gipatim* (39, 36, 58, 38, 59, 81, 73); *gepatim* (39, 36, 1, 38, 73, 56); *hepatim* (20, 22, 12); *hepatime* (48) [7, с. 83, с. 84, с. 405].

Номінації *гепатит*, *жовтуха*, *жолтуха*, *жовтяниця*, *бóткіна*, *бóткіно* з таким же значенням уживаються і на території Миколаївщини [1, с. 115].

Семема «тиф»

Репрезентантами семеми «тиф» є 9 лексичних і аналітичних назв. Найуживанішими є відразу декілька номінацій і дублетів: *тиф*, *тіф*, *черевний тиф*, *брюшинний тиф* [7, с. 39, с. 381, с. 383, с. 417]. Термін *тиф* – літературний. Загальне значення – «інфекційне захворювання, яке характеризується високою гарячкою та вираженою інтоксикацією з явищами потьмарення свідомості» [15 X, 129; 17, с. 802; 9, с. 182; 6, с. 1248].

Дві бінарні назви вказують на місце локалізації хвороби: *брюшинний тиф* (11, 3; 19, 25, 33, 32, 27, 34, 35, 41, 59); *тиф животá* (71, 32, 63, 37, 52, 46, 68, 14) [7, с. 39, с. 381]. Аналітична назва *страшний тиф* (82, 26, 13, 49, 16, 54, 28, 16) [7, с. 372] називає складність перебігу хвороби.

Ще дві описові назви мають такі ареали: *тифóзна лихомáнка* (49, 14, 15, 51, 37, 77, 52) [7, с. 381]; *тифóзна болéзнь* (25, 44, 56, 78, 53, 32) [7, с. 381].

Номінації та дублети *тиф*, *тіф*, *черевний тиф*, *брюшинний тиф* є спільними для Кіровоградщини й Миколаївщини [1, с. 136].

Семема «холера»

Семема «холера» виражається 4-ма лексемами з варіантами. Найбільш поширеною на досліджуваній території є лексема *холéра* [7, с. 407]. Слово літературне, словники трактують його як «гостре інфекційне захворювання, яке характеризується ураженням шлунково-кишкового тракту, порушенням водно-сольового обміну і зневодненням організму внаслідок втрати рідини й солей з калом і блювотними масами» [15 XI, с. 113; 16, с. 293; 6, с. 1349], що в цілому збігається з названим респондентами. Фонетичні дублети мають дуже обмежені ареали: *халера* (31, 36, 39); *халéра* (85, 3, 80); *холéре* (48) [7, с. 401, с. 407].

Назви *хол'ера*, *хал'ера* зафіксовані на Полісся зі значенням «масове поширення якоїсь хвороби» [11, с. 14].

Проведене дослідження дозволяє зробити такі висновки.

1. Зафіксовані у говірках Кіровоградщини лексичні та аналітичні одиниці на позначення інфекційних кишкових хвороб діляться на 4 різних з кількісного погляду семеми.

2. Кожна із семем розглянутої тематичної групи представлена кількома лексемами. Найбільшою кількістю характеризуються семеми «дизентерія» – 20, «жовтуха» – 19. Менше назв має семема «тиф» – 9. Найменша кількість номінацій характерна для семеми «холера» – 4.

3. Деякі номінації функціонують на всій досліджуваній території. Це можуть бути: а) лексеми, які вживаються і в літературній мові: *дизентерія*, *гепатит*, *жовтуха*, *тиф*, *холéра*; б) фонетичні та акцентуаційні варіанти: *дизентерія*, *жилтуха*, *тіф*, *халера* тощо. Інші номінації мають обмежені ареали – від одного до декількох населених пунктів: *жолтеніца*, *жовтушина*, *холéре*, *тяжкий понóс*, *не простий понóс/а отóй з кров'ю*, *такá страшна срáчка/прямо з кров'ю*, *з грязних рук тощо*, при цьому вони можуть бути як локальними, так і відомими в інших говірках. Певна кількість аналізованих одиниць зафіксована і в інших українських говірках як з таким же значенням, так і з іншими: *дизентерія*, *бóткіна*, *халера* тощо. Більшість зібраних лексем виражають такі ж значення, як і в літературній мові, але деякі мають певні відмінності: *гепатит*, *жовтуха*, *жовтяниця* тощо.

Перспективним є дослідження семантичних особливостей інших лексико-семантичних груп народної медицини та лікувальної магії говірок Кіровоградщини.

*Примітка. Цифри в дужках означають порядковий номер обстеженого населеного пункту.

Список назв обстежених населених пунктів

1. с. Аджамка Кіровоградського р-ну	46. с. Мар'янівка Маловисківського р-ну
2. с. Аудиторівка Світловодського р-ну	47. с. Млинок Онуфріївського р-ну
3. с. Балахівка Петровського р-ну	48. смт Молодіжне Долинського р-ну
4. с. Бандурове Гайворонського р-ну	49. с. Надлак Новоархангельського р-ну
5. с. Бірки Олександрівського р-ну	50. смт Нова Прага Олександрійського р-ну
6. м. Бобринець Бобринецького р-ну	51. с. Новодобрянка Добровеличківського р-ну
7. с. Братолубівка Долинського р-ну	52. м. Новомиргород Новомиргородського р-ну
8. с. Бузниковате Вільшанського р-ну	53. с. Новороманівка Знам'янського р-ну
9. смт Велика Виска Маловисківського р-ну	54. м. Новоукраїнка Новоукраїнського р-ну
10. с. Великі Трояни Ульянівського р-ну	55. с. Озера Світловодського р-ну
11. с. Верблужка Новгородківського р-ну	56. смт Олександрівка Олександрівського р-ну
12. смт Вільшанка Вільшанського р-ну	57. м. Олександрія Олександрійського р-ну
13. м. Гайворон Гайворонського р-ну	58. с. Олено-Косогорівка Кіровоградського р-ну

14. с. Ганнівка Новоархангельського р-ну
15. с. Глodosи Новоукраїнського р-ну
16. с. Грузьке Голованіського р-ну
17. с. Дельфінове Ульянівського р-ну
18. с. Димине Новоукраїнського р-ну
19. с. Димитрове Устинівського р-ну
20. с. Добре Вільшанського р-ну
21. смт Добровеличківка Добровеличківського р-ну
22. с. Добрянкa Вільшанського р-ну
23. м. Долинська Долинського р-ну
24. с. Єградківка Знам'янського р-ну
25. с. Єлисаветградка Олександрівського р-ну
26. с. Жакчик Гайворонівського р-ну
27. с. Жовтневе Устинівського р-ну
28. с. Журавлинка Голованіського р-ну
29. смт Завалля Гайворонівського р-ну
30. с. Зибкове Онуфріївського р-ну
31. с. Злинка Маловисківського р-ну
32. м. Знам'янка Знам'янського р-ну
33. с. Іванківці Знам'янського р-ну
34. с. Інгульське Устинівського р-ну
35. с. Йосипівка Петрівського р-ну
36. с. Калинівкa Кіровоградського р-ну
37. с. Каніж Новомиргородського р-ну
38. м. Кіровоград
39. с. Клиніці Кіровоградського р-ну
40. смт Компаніївка Компаніївського р-ну
41. с. Куцеволівка Онуфріївського р-ну
42. с. Левківка Новоархангельського р-ну
43. с. Лозуватка Маловисківського р-ну
44. с. Любомирка Олександрівського р-ну
45. с. Мар'ївка Компаніївського р-ну
59. смт Онуфріївка Онуфріївського р-ну
60. смт Павлиш Онуфріївського р-ну
61. смт Петрове Петрівського р-ну
62. с. Підвисоке Новоархангельського р-ну
63. с. Підлісне Олександрівського р-ну
64. с. Попівка Онуфріївського р-ну
65. с. Рассоховатка Маловисківського р-ну
66. с. Роздолля Компаніївського р-ну
67. с. Рошаківка Бобринецького р-ну
68. смт Смолине Маловисківського р-ну
69. с. Соколівка Кіровоградського р-ну
70. с. Степанівка Вільшанського р-ну
71. с. Суботці Знам'янського р-ну
72. с. Сухий Ташлик Вільшанського р-ну
73. с. Талова Балка Світловодського р-ну
74. с. Таужне Гайворонівського р-ну
75. с. Тишківка Добровеличківського р-ну
76. с. Трояни Добровеличківського р-ну
77. с. Турія Новомиргородського р-ну
78. с. Ульянівка Олександрівського р-ну
79. м. Ульянівка Ульянівського р-ну
80. с. Фальково Долинського р-ну
81. с. Федірки Світловодського р-ну
82. с. Хашувате Гайворонівського р-ну
83. с. Цвітне Олександрівського р-ну
84. с. Червоне Озеро Долинського р-ну
85. с. Чечеліївка Петрівського р-ну
86. с. Шаровка Олександрівського р-ну
87. с. Широка Балка Долинського р-ну
88. с. Шляхове Бобринецького р-ну
89. с. Ясиноватка Онуфріївського р-ну

Література

1. Баденкова В. М. Лексика традиційної народної медицини в українських говірках Інгуло-Бузького межиріччя: Дис. ...канд. філол. наук. – Дніпропетровськ, 1999. – 215 с.
2. Вакалюк Я. Ю. До вивчення народних назв хвороб на Прикарпатті //Мовознавство. – 1976. – № 2. – С. 46-52.
3. Вакалюк Я. Ю. З історії народної медичної термінології //Культура слова. – 1979. – Вип. 17. – С. 67-75.
4. Вакалюк Я. Ю. Лексика народної медицини українських говорів Прикарпаття: Автореферат дис. ...канд. філол. наук. – Ужгород, 1975. – 18 с.
5. Вакалюк Я. Ю. Лексико-семантичні особливості народних назв хвороб в українських говорах //XIV республіканська діалектологічна нарада. – К., 1977. – С. 110-112.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. – 1440 с.
7. Вікторіна О. М. Словник лексики та фразеології народної медицини й лікувальної магії Кіровоградщини. – Кіровоград: Центрально-Українське вид-во, 2006. – 436 с.
8. Громко Т. В. Семантичні особливості народної географічної термінології Центральної України. – Кіровоград, 2000. – 172 с.
9. Энциклопедический словарь медицинских терминов: В 3-х т. – М.: Сов. энциклопедия. – Т. I А – Йореса способ. – 1982. – 464 с.
10. Мойсієнко В. М. Номінація в польській народній медицині та лікувальній магії: Дис. ... канд. філол. наук. – Житомир, 1994. – 407 с.
11. Никончук М. В., Никончук О. М., Мойсієнко В. М. Поліська лексика народної медицини та лікувальної магії. – Житомир, 2001. – 147 с.
12. Популярная медицинская энциклопедия. – М.: Сов. энциклопедия, 1981. – 704 с.
13. Словник іншомовних слів /Уклад. С. М. Морозов, Л. М. Шкарапуга. – К.: Наук. думка, 2000. – 680 с.
14. Словник іншомовних слів /Уклад. Л. О. Пустовіт, О. І. Скопенко, Г. М. Сютя, Т. В. Цимбалюк. – К.: Довіра, 2000. – 1018 с.
15. Словник української мови: В 11-и т. – К.: Наук. думка. – Т. II. – 1971. – 550 с.; Т. X. – 1979. – 658 с.; Т. XI. – 1980. – 699 с.
16. Тимченко А. Д. Краткий медико-биологический словарь. – К.: Вища школа, 1988. – 360 с.
17. Червяк П. І. Медична енциклопедія. – К.: Вид. центр «Просвіта», 2001. – 1024 с.

Виноградова Е. Н., Ситарь А. В., Чекалина В. Л. СЕМАНТИЧЕСКИЕ ТИПЫ ПРЕДЛОЖНЫХ КОНВЕРСИВОВ В РУССКОМ И УКРАИНСКОМ ЯЗЫКАХ

В рамках міжнародного проекту «Славянские предлоги в синхронии и диахронии: морфология и синтаксис» пропонується концепція граматики славянського предлога, головними положеннями якої на сьогоднішній день являються: 1) к предложным относятся две группы единиц: а) собственно предлоги: русск. *на, после, возле, вопреки*; укр. *на, після, біля, всупереч* і др.; б) эквиваленты предлогов разной степени определенности – словоформы других частей речи и многокомпонентные структуры, в определенных условиях изофункциональные предлогам: русск. *в память о, в союзе с, на расстоянии ... от, по вопросу*; укр. *на задуку про, у/в союзі з, на відстані ... від, з титання* і т. д. [8]; 2) предложные единицы обладают системными синтагматическими и парадигматическими характеристиками [5]; к последним относятся синонимические, антонимические, конверсивные отношения [2; 3; 5].

В граматики і лексикології термін «конверсив» употребляется в нескольких значениях: а) предложения, обозначающие одну и ту же ситуацию с разных точек зрения; б) лексемы, выражающие разные направления отношения [1; 6; 11; 13 и др.]. При этом главное внимание лингвистов сосредоточено преимущественно на полных значащих словах-конверсивах – глаголах (*продать – купить*), существительных (*муж – жена*), прилагательных (*старший – младший*), наречиях (*больше – меньше*); наличие конверсивных предлогов только упоминается [1, с. 266; 10, с. 181; 12, с. 219]. В то же время конверсивность в сфере предложных единиц – явление далеко не периферийное, довольно часто используемое говорящим для решения коммуникативных задач [4; 5], ср.: русск. *Рядом с игрушками – произведения искусства, передающие дух эпохи, например картины*